

הדרך לוואסנר: כיצד אושרה ההחלטה על משא ומתן ישיר

בין ישראל לגרמניה

יחיעם ויץ

במהלך השנים התפרסמו כמה וכמה מחקרים העוסקים בשאלת השילומים והמשא ומתן הישיר עם גרמניה. מחקרים אלו התמקדו בסוגיות כגון המגעים שהביאו למשא ומתן הישיר,¹ או מקומם של הארגונים היהודיים במשא ומתן.² סוגיה נוספת שעסק בה המחקר הוא יחסו של בן-גוריון לשאלה זו.³ לעומת זאת, לא האיר כמעט המחקר שאלות הקשורות למקומה של הסוגיה במערכת הפוליטית בישראל⁴ ובוויכוח הציבורי החריף שהתנהל סביבה, ולדרך שבה אושרה ההחלטה לפתוח במשא ומתן ישיר עם הגרמנים. אמנם עניין זה נסקר בעבודת הדוקטור שכתבה נעימה ברזל,⁵ אך רק באופן כללי ולא כסוגיה נפרדת.

מטרתו של מאמר זה למלא חלק מהחסר המחקרי בסוגיות אלו. הוא יעסוק בתיאור ובניתוח המאבק הציבורי החריף, שנמשך יותר משלושה חודשים, עד אישור ההחלטה על המשא ומתן בכנסת ב-9 בינואר 1952, בין תומכי המשא ומתן לבין מתנגדיו. המאמר יתמקד בשאלות האלה:

ראשית, שאלת התיארוך (פריודיזציה): מה היו השלבים העיקריים במשא ומתן זה וכיצד ניתן לחלקם לתקופות; שנית, שאלת הרוב: אילו צעדים עשו תומכי הרוב כדי להביא לאישור

---

¹ בעניין הזה ראה למשל: Nana Sagi, *German Reparations: A History of the Negotiations* (Jerusalem: The Magnes Press, 1980); Nicholas Balabkins, *West German Reparations to Israel* (New Brunswick: Rutgers University Press, New Jersey 1971)

² בעניין הזה ראה: Ronald W. Zweig, *German Reparations and the Jewish World: A History of the Claims Conference* (Boulder and London: Westview Press, 1987)

³ בעניין הזה ראה: יחיעם ויץ, "הדרך לגרמניה האחרת: דוד בן-גוריון ויחסו לגרמניה, 1952-1960", בתוך: *עצמות - חמישים השנים הראשונות*, בעריכת אניטה שפירא, מרכז זלמן שזר, ירושלים 1998, עמ' 245-267. Yehudit Auerbach, "Ben Gurion and Reparations from Germany", Ronald W. Zweig, ed., *David Ben Gurion: Politics and Leadership in Israel* (London and Jerusalem: Yad Ben Zvi and Frank Cass, 1991), pp. 274-292; מיכאל בר זוהר, *בן-גוריון*, עם עובד, תל-אביב 1977, חלק ב, הפרק "רוצחי עמינו וירשיו", עמ' 918-938.

⁴ אחת ההתייחסויות היחידות לעניין הזה נמצאת בספרו של יונתן שפירא *לשלטון בחרתו: דרכה של תנועת החרות - הסבר סוציולוגי פוליטי*, עם עובד, תל-אביב 1989, העוסק, אם כי חלקית, במקומה של הסוגיה הזאת בהתפתחותה הפנימית של תנועת חרות (עמ' 94-90). העניין הזה עולה גם בביוגרפיות שנכתבו על מנחם בגין המתייחסות באופן כללי ביותר לסוגיה. ראה לדוגמה: Sason Sofer, *Begin: An Anatomy of Leadership* (Oxford: Basil Blackwell, 1988), pp. 81-82

⁵ נעימה ברזל, *ישראל וגרמניה, 1945-1956: התפתחות יחס החברה והמדינה בישראל לגרמניה בעקבות השואה*, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה 1990.

הצעת הממשלה ומה עשו מתנגדיו כדי לסכלה; שלישית, מדוע יוחסה להצבעה זו חשיבות כה מכרעת.

ניתן לחלק את המאבק לשלוש תקופות משנה. תקופת המשנה הראשונה התחילה בהצהרת אדנאואר (Konrad Adenauer) בבונדסטג הגרמני ב-27 בספטמבר 1951, והסתיימה בפגישתו של הקנצלר עם נחום גולדמן בלונדון ב-6 בדצמבר 1951; תקופת המשנה השנייה הייתה מפגישת גולדמן ועד ישיבת חברי הכנסת מהקואליציה ב-1 בינואר 1952; תקופת המשנה השלישית הייתה מישיבה זו ועד הדיון בכנסת, כלומר הימים שקדמו לפתיחת הדיון בכנסת בשאלת המשא ומתן.

ראשיתו של המאבק כאמור בהצהרתו של הקנצלר אדנאואר,⁶ שעיקרה הכרה באחריותו של העם הגרמני לפשעים שנעשו כלפי העם היהודי בתקופת השואה, וכן התחייבות לפיצוי - מוסרי וחומרי כאחד - שממדיו ייקבעו מתוך התחשבות במגבלות יכולתה הכלכלית של גרמניה.⁷ ההצהרה ניתנה אחרי חודשים ארוכים של משא ומתן חשאי, שנערך לאחר שהתברר כי מעצמות הכיבוש לא יישאו וייתנו עם הגרמנים בשאלת הפיצויים. עקב כך התפתחה ההכרה כי אין מנוס ממשא ומתן ישיר עם הגרמנים ויש להיערך לקראתו.

הצהרת אדנאואר נועדה בראש ובראשונה למטרות פנים ישראליות. מטרתה הייתה להכשיר את עקרון המשא ומתן הישיר, בעידן שבו היה החרם על גרמניה מוחלט. ערב מתן ההצהרה דנה בה ממשלת ישראל, ביזמתו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון. הוא הביא לאישור הממשלה נוסח תגובה להצהרת אדנאואר, שחובר במשרד החוץ. לפני הצגת הנוסח הציג בן-גוריון לפני השרים את ההצהרה עצמה, והודיע כי הגרמנים יהיו מוכנים לשלם במשך חמש שנים ביליון עד ביליון מארק וחצי, "שזה בערך 500.000.000 דולר", אך בהצהרה עצמה "אין הוא מזכיר כל סכום, כי זוהי רק הצהרה על הפרינציפ".⁸

בתגובת משרד החוץ בלטו שני יסודות. האחד היה הקביעה כי אין כפרה ומחילה על פשעי הגרמנים. האחר היה התביעה שעל ממשלת גרמניה "לפצות פיצויים חומרים ומוסריים גם ליחידים וגם לקיבוץ היהודי כולו". בסיכום התגובה נאמר כי "ממשלת ישראל תעיין בהצהרה של ראש הממשלה של גרמניה, ובזמנה תודיע על עמדתה".⁹

⁶ על נוסח ההצהרה ראה: Yeshayahu A. Jelinek, ed., *Zwischen Moral und Realpolitik – Deutsch – Israelische Beziehungen, 1945–1965. Eine Dokumentensammlung* (Gerlingen: Bleicher Verlag and Institut fuer Deutsche Geschichte, Tel Aviv University, 1997), pp. 173-174

⁷ על ההצהרה ראה: Yeshayahu A. Jelinek, "Political Acumen, Altruism, Foreign Pressure or Moral Debt - Konrad Adenauer and the 'Shilumim'", *Tel Aviv Jahrbuch fuer Deutsche Geschichte* (1990), pp. 87-89

⁸ ישיבת הממשלה, 26 בספטמבר 1951, ארכיון מדינת ישראל (אמ"י).

⁹ ש.ם.

תגובה זו אמורה הייתה להשיג כמה מטרות. ראשית היא נועדה לאפשר לממשלה שתקום חופש פעולה, בלי לקשור את ידיה.¹⁰ שנית היא נועדה להותיר את עמדתה של הממשלה מעורפלת, כדי למנוע את העלאת הנושא על סדר היום הציבורי. זה היה המאפיין המרכזי של עמדת הממשלה במשך כל התקופה הראשונה, עד 6 בדצמבר, בין השאר מפני שבאותה עת לא הייתה ממשלת ישראל משוכנעת כי נוצר בסיס למשא ומתן. אמנם הצהרת אדנאואר קידמה את אפשרות המשא ומתן אך לא הפכה אותה לוודאית.

על יחסה המורכב של הממשלה למשא ומתן ניתן ללמוד מדברים שאמר שר החוץ משה שרת. הוא הודיע במסיבת עיתונאים שנערכה בתל-אביב בסוף אוקטובר כי עמדת המערב היא כי "רק משא ומתן ישיר בין ישראל לגרמניה יוכל להניב תוצאות". בתשובה לשאלה אם הממשלה מוכנה להיכנס למשא ומתן ישיר עם ממשלת בון ענה בהתחמקות כי החלטת הממשלה היא "לעשות כל הדרוש כדי להשיג שילומים", ומאז התקבלה החלטה זו לא השתנתה עמדת הממשלה. כשנשאל שרת האם משא ומתן ישיר כלול ב"כל הדרוש כדי להשיג שילומים", לא ענה ישירות אלא התייחס להסכם ההעברה ואמר כי בלי הסכם זה "לא היתה ישראל מגיעה לכוחה התעשייתי, החקלאי, הכלכלי והצבאי". מדברים אלו הסיק עיתון הארץ כי "דומה שדבריו אלה של שר החוץ מרמזים על מדיניותה של הממשלה לגבי השגת השילומים ושהממשלה תהיה מוכנה גם למשא ומתן ישיר".¹¹

דוגמה מובהקת לדרך הפעולה של הממשלה ולעמדתה המורכבת בנושא המשא ומתן הייתה בראשית נובמבר, בהודעה מדינית שאמור היה שרת למסור לכנסת. מצד אחד הודיע שרת על נכונותה העקרונית של הממשלה להיכנס למשא ומתן עם ממשלת בון, ומצד אחר הדגיש כי עדיין אין מדובר בהסכמה ישראלית חד-משמעית ואמר כי "ממשלת ישראל מחכה עכשיו להוכחה ממשית על נכונות ממשלת בון לשאת בתשלום קיבוצי בעד גזל הרכוש היהודי בהיקף ההולם את מימדי הגזל ועל יסוד תביעתה של מדינת ישראל".¹²

שאלות הקשורות לדיון בכנסת עלו בישיבת הממשלה שהתכנסה בבוקר הדיון.¹³ את הנושא העלה שר הבריאות יוסף בורג, שהביע את חששו כי אם יתקיימו הצבעות נפרדות בנושאים שונים, כלומר תתקיים הצבעה נפרדת בנושא הגרמנים, יכול להיווצר מצב עדין שבו לא יהיה לממשלה רוב. לכן הציע כי ראש הממשלה יבוא בדברים עם סיעות הקואליציה. בתגובה פרס בן-גוריון בפני השרים את הקשיים הצפויים בהעלאתה של סוגיית הגרמנים. קודם כול

¹⁰ הממשלה שכיהנה בזמן הדיון הייתה ממשלת מעבר. שבועיים מאוחר יותר, ב-8 באוקטובר 1951, הביעה הכנסת אמון בממשלה חדשה - הממשלה השלישית.

¹¹ "ממשלת ישראל תעיין בהצהרת ד"ר אדנאואר ותודיע על עמדתה", הארץ, 28 באוקטובר 1951.

¹² ישיבת הכנסת, 4 בנובמבר 1951, דברי הכנסת, כרך 10, עמ' 278.

¹³ ישיבת הממשלה, 4 בנובמבר 1951, אמ"י.

הצבעתו של הרב מרדכי נורוק,¹⁴ שעמו נפגש ועליו אמר: "אני חושש מהצבעת הרב נורוק, הוא דיבר מלב שבור". כמו כן התייחס להצבעתם של כמה מחברי סיעת מפא"י בכנסת, וכן לעמדתם של הציונים הכלליים. אמנם מנהיג המפלגה פרץ ברנשטיין תמך במשא ומתן, אולם ישראל רוקח, ראש עיריית תל-אביב, התנגד לו בחריפות.

חוץ מן הקשיים האלה חשש בן-גוריון מהאווירה הטעונה שתיווצר במהלך הוויכוח. "יש דמגוגיה שעוד לא היתה כמוה... [אך] זוהי דמגוגיה מזויפת", אמר בעניין הזה.¹⁵ שר החוץ משה שרת הסיק מכך כי אם תתקבל בכנסת החלטה ש"אסור למדינת ישראל לנהל משא ומתן עם גרמניה, זה יורד מעל הפרק. זאת תהיה החלטה רעה מאוד וגם נמהרת". כדי למנוע סיטואציה מביכה זו הציע שר החוץ להודיע לכנסת כי מאחר שאין כל הצעה מעשית בעניין המשא ומתן, אין למעשה על מה להצביע. "כש[נגיע לשלב זה - יהיה דיון]", הציע. במהלך ישיבת הממשלה בא לידי ביטוי פן נוסף של טקטיקת הערפול: סירוב להעלות את הנושא לדיון לפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, שישובו בה גם נציגי האופוזיציה שהתנגדו למשא ומתן.¹⁶

בסיכום הדיון בכנסת הגישה כל אחת מסיעות האופוזיציה (הציונים הכלליים, מפ"ם, חרות, מק"י והפרוגרסיבים) הצעת סיכום, שכל אחת מהן (להוציא את הצעת הפרוגרסיבים) התייחסה במפורש לסוגיית הגרמנים. בהצעת חרות, לדוגמה, נאמר: "אנו שוללים כל אפשרות של משא-ומתן עם הגרמנים מרצחי עמנו ותובעים מממשלת ישראל להמנע מכל צעד בכיוון זה". הצעת הקואליציה, לעומת זאת, נוסחה בצורה הכללית והמעורפלת ביותר. נאמר בה כי "הכנסת רשמה לפנייה את הודעת שר החוץ ועוברת לסדר-היום". בעד הצעה זו הצביעו 60 חברי כנסת ונגדה הצביעו 36. כך צלחה הממשלה את המכשול הראשון שעמד בדרך לאישור המשא ומתן.¹⁷

טקטיקה הערפול באה לידי ביטוי גם כשהועלה הנושא בדיוני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת. בישיבת הוועדה שנערכה בשלהי נובמבר בהשתתפות ראש הממשלה ושר החוץ, שאל חבר הכנסת ג'ורג' פלש מהציונים הכלליים אם עדיין תקפה העמדה שלפיה "השילומים מגרמניה ומשא ומתן עם גרמניה הם שני דברים נפרדים". תשובתו של בן-גוריון להערה זו

¹⁴ הרב חבר הכנסת מרדכי נורוק היה אחד משני נציגי המזרחי שבקואליציה. כניצול שואה שכל משפחתו נספתה בלטביה, התנגד נחרצות לכל קשר עם גרמניה.

¹⁵ ישיבת הממשלה, 4 בנובמבר 1951, אמ"י.

¹⁶ בוועדת החוץ והביטחון היו 15 חברים בהרכב הסיעתי הזה: שבעה ממפא"י, שלושה מהציונים הכלליים, שניים ממפ"ם, אחד מהפועל המזרחי, אחד מחרות ואחד מהספרדים. שמונה מהם השתייכו לקואליציה ושבעה לאופוזיציה. יושב ראש הוועדה היה חבר הכנסת מאיר ארגוב ממפא"י.

¹⁷ ישיבת הכנסת, 5 בנובמבר 1951, דברי הכנסת, כרך 10, עמ' 333-334. כן ראה בעניין הזה: ברזל, ישראל וגרמניה, עמ' 436.

ולבקשת פלש לדון בבעיה הייתה לקונית ביותר: "נדון על זה, עמדתנו אינה עמדת 'חרות' וגם לא עמדת מפ"ם".¹⁸

כבר בשלב זה של המאבק באה לידי ביטוי אחת התופעות שאפיינה את כולו. בשעה שמתנגדי המשא ומתן התאמצו להבליט את העובדה שבכוונת הממשלה לשאת ולתת עם הגרמנים, תומכי המשא ומתן עשו הכול כדי לערפל עובדה זו. לכן כללו הצעות האופוזיציה התייחסויות ברורות ומפורשות לסוגיה זו ואילו הודעת הסיכום של הממשלה נוסחה בצורה הכללית והפורמליסטית ביותר. לערפול זה היה מימד נוסף: הימנעות מהתחייבות באיזה פורום ובאיזו דרך תאושר הצעת הממשלה כשהיה העניין אקטואלי.

באותם ימים הוקמה "ועידת התביעות" (Conference on Jewish Material Claims against Germany) של הארגונים היהודיים, עובדה שהייתה לה גם משמעות פנים-פוליטית. הוועידה נוסדה בניו יורק ב-25 באוקטובר 1951 ובראשה עמד נחום גולדמן, ששימש באותה עת יושב ראש הנהלת הסוכנות בניו יורק ונשיא הקונגרס היהודי העולמי בפועל. מטרת הוועידה הייתה לנהל משא ומתן עם ממשלת גרמניה על תביעות הפיצויים של יהודי הגולה.

המגעים להקמת גוף זה החלו עוד לפני הצהרת אדנאואר ויזמה אותם ממשלת ישראל, מאחר שהייתה מעוניינת בהקמת גוף-על שייצג את תביעות יהודי הגולה במשא ומתן העתידי עם ממשלת גרמניה.¹⁹ קביעתה של הצהרת אדנאואר כי ממשלת גרמניה מעוניינת לשאת ולתת הן עם ממשלת ישראל והן עם נציגי העם היהודי בגולה, הגבירה את הצורך בהקמת גוף זה. אולם להקמת הוועידה הייתה מטרה נוספת. בעניין זה נכתב:

הפגישה, שההזמנות אליה נשלחו בידי נחום גולדמן, נועדה במקור להיות מפגן פומבי של תמיכת העם היהודי בעקרון המשא ומתן עם הגרמנים ובמשא ומתן שתערוך ממשלת ישראל. בהזמנות לפגישה במלון וולדורף אסטוריה [Waldorf Astoria], שנשלחו עוד לפני הצהרת אדנאואר, מטרת ההתכנסות הוסברה בגלוי. הארגונים היו אמורים להתכנס "למתן תמיכה פומבית בדרישות ישראל נגד גרמניה. . . ולדון בדרכים ואמצעים כיצד לארגן תמיכה כזאת בעתיד".²⁰

¹⁸ ישיבתה של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 20 בנובמבר 1951.

¹⁹ בישיבתה של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 7 בינואר 1952, אמר משה שרת בעניין הזה: "ועידה זו יוזמה ותוכננה עוד לפני הודעת אדנאואר, עוד לפני שמישהו ידע שאדנאואר עומד למסור הצהרה כזאת. היוזמה לוועידה באה באוגוסט, אדנאואר מסר את הודעתו בסוף ספטמבר", אמ"י, ח"ץ, 2547/12.

²⁰ Zweig, *German Reparations*, p. 15

ואכן, בהתכנסות היסוד של הגוף החדש הביעו רובם המכריע של הנציגים תמיכה ברעיון המשא ומתן הישיר עם הגרמנים.²¹ להקמת הוועידה ולתמיכה זו הייתה משמעות גם מבחינת הוויכוח הציבורי בארץ. עיתוני המפלגות שהתנגדו למשא ומתן יצאו בתוקף נגד החלטותיה. לדוגמה, מאמר מערכת ב-*על המשמר*, ביטאון מפ"ם, קבע כי אם "נתכוון הכינוס לחזק את הצד המוסרי והמדיני של תביעת ישראל מאת העם הגרמני, שיוחזר לנו הרכוש היהודי השדוד, הרי שהחליט החלטה חיובית וחשובה".²² אולם הפירוש שהעניק גולדמן להחלטות הוועידה, טען העיתון, משמעו תמיכה במשא ומתן שפירושה התפייסות עם גרמניה הנאז-נאצית והסכמתו של העם היהודי להחזרתה למשפחת העמים ולזיונה מחדש במסגרת הברית האטלנטית.

תומכי המשא ומתן, לעומת זאת, הרבו להשתמש בעניין הוועידה כדי להוכיח כי זו עמדה המקובלת על רוב העם היהודי. בן-גוריון הרבה להתייחס לעניין הזה ונדרש אליו כמעט בכל התבטאויותיו בעניין המשא ומתן. לדוגמה, בישיבת חברי הכנסת מהקואליציה שנערכה בראשית ינואר 1952 אמר:

יש גם דעת קהל והיא המשיכה לפעול. והדבר הכי חשוב היתה הוועידה שהתקיימה בניו-יורק שנקראה על-ידי הסוכנות היהודית ושם נתקבלה פה אחד התביעה לתמוך בתביעת מדינת ישראל על שילומים בעד הנזק הגדול שנגרם וגם פיצויים לבודדים שנשארו בחיים. בעקבות הכינוס הזה, בעקבות הלחץ היתה ההכרזה של אדנאואר [לפני הכינוס].²³

השלב השני החל בראשית דצמבר, אחרי פגישת גולדמן-אדנאואר. עד הפגישה הזאת, למרות הצהרת אדנאואר ב-27 בספטמבר, עדיין שררו בממשלה ספקות באשר למשא ומתן, בעיקר מפני שישראל הסכימה למשא ומתן בתנאי שיוצעו בו סכומים נכבדים. בראשית נובמבר אמר בן-גוריון בעניין הזה: "אם לא נדע שהמדובר הוא בסכומים רציניים, לא ננהל כל משא ומתן".²⁴ פגישת גולדמן-אדנאואר פתרה סוגיה זו. גולדמן יצא לפגישה אחרי שנפגש עם בן-גוריון, שרשם ביומנו: "בא נחום גולדמן. רוצה להפגש עם א' [אדנאואר] בלונדון. אבל רק בידיעתנו".²⁵ במהלך הפגישה התחייב הקנצלר הגרמני בכתב כי הבסיס למשא ומתן יהיה

²¹ בעניין הזה ראה: Jelinek, *Zwischen Moral und Realpolitik*, p. 20; Balabkins, *West German Reparations*, p. 92

²² "החלטת הכינוס היהודי בניו יורק", *על המשמר*, 30 באוקטובר 1951.

²³ מדבריו בישיבתה של הנהלת הקואליציה, 1 בינואר 1952, הארכיון למורשת בן-גוריון בשדה בוקר (אמב"ג).

²⁴ מדבריו בישיבת הממשלה, 4 בנובמבר 1951.

²⁵ יומן בן-גוריון, 22 בנובמבר 1951, אמב"ג.

תביעת ישראל לקבלת שילומים בסך מיליארד וחצי דולר - מיליארד דולר מגרמניה המערבית וחצי מיליארד מגרמניה המזרחית. אדנאואר קיבל את ההחלטה הזאת על דעתו שלו, בלי לקבל את אישור ממשלתו ובניגוד גמור לעמדתו של הבנקאי ג'וזף אבס (Josef Abs), שעמד בראש המשלחת הגרמנית לוועידת לונדון.²⁶

הידיעות על הפגישה סילקו את שארית הספקות וההיסוסים באשר למשא ומתן, ובעקבותיהן נערכה הממשלה בדצמבר 1951 לקראת הקרב הגדול על אישור המשא ומתן. בעקבות המידע על השיחה בלונדון החליט בן-גוריון להביא את הנושא לאישור המוסדות המוסמכים, והדגיש כי במושג זה כוונתו לממשלה ולאחת מוועדות הכנסת - כנראה ועדת החוץ והביטחון - ולא למליאת הכנסת. ארבעה ימים אחרי הפגישה כתב ראש הממשלה ביומנו:

הבוקר הגיע נחום [גולדמן]. נפגש לפני כמה ימים עם א. [אדנאואר] והביא מכתב חתום על ידו שמסכים להניח ביסוד הדיונים תביעת ממשלת ישראל (המכתב מיום 6 בדצמבר 1951). המכתב נכתב בלי ידיעת הקבינט של א. [אדנאואר], זה יובא לידיעתו בראשית השבוע הבא, ואז אביא הדבר לפני הממשלה, ואח"כ לוועדת הכנסת.²⁷

שלב ההערכות נמשך כל חודש דצמבר 1951, עד ישיבת הנהלת הקואליציה שנערכה ב-1 בינואר 1952, ואפיינו אותו שני רכיבים. ראשית, פעילות אינטנסיבית בתוך הפורומים המפלגתיים והקואליציוניים. שנית, הימנעות מדיון בנושא בפורומים שהיו חברים בהם גם מתנגדי המשא ומתן, ובראש ובראשונה ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, במטרה לשמור על "ערפל קרב" זמן רב ככל שניתן. בישיבתה של ועדת החוץ והביטחון, שנערכה באמצע דצמבר, שאל חבר הכנסת חיים לנדאו מחירות "האם ישנן התפתחויות בקשר למשא ומתן עם גרמניה, או האם הממשלה נתנה הוראות ולמי, או שהיא בעצמה נקטה בפעילות?". תשובתו הלקונית של יושב ראש הוועדה מאיר ארגוב הייתה כי "בשאלת השילומים יהיה דיון נפרד ומיוחד בהשתתפות ראש הממשלה".²⁸

הצורך ב"ערפל הקרב" נבע בעיקר מן החשש שהתארגנותם של מתנגדי המשא ומתן עלולה לסכן את הסדר הציבורי ואף את עצם יציבות המשטר. שני גורמים הזינו חשש זה. האחד היה הערכתו של בן-גוריון כי ההתנגדות למשא ומתן הישיר היא בראש ובראשונה "דמגוגית",

²⁶ בעניין הזה ראה: ברזל, *ישראל וגרמניה*, עמ' 207-208; Jelinek, *Zwischen Moral und Realpolitik*, pp. 91-92; idem., "Konrad Adenauer and the 'Shilumim'", pp. 20-21; על תוכן מכתבו של אדנאואר ראה: idem., *Zwischen Moral und Realpolitik*, pp. 177-178.

²⁷ יומן בן-גוריון, 10 בדצמבר 1951, אמב"ג. בעניין זה ראה גם: ברזל, *ישראל וגרמניה*, עמ' 208. יש לציין כי קביעתה של ברזל, שלפיה עם קבלת מכתבו של אדנאואר לגולדמן החליט בן-גוריון "להביא את שאלת המשא-ומתן הישיר עם גרמניה בפני הממשלה והכנסת", אינה מדויקת.

²⁸ ישיבתה של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 11 בדצמבר 1951, אמ"י.

כלומר מדובר בהתנגדות פוליטית, ולא עקרונית או אידאולוגית, שמטרתה לפגוע בלגיטימיות השלטון. נקודה זו עלתה בדברים שנשא במרכז מפא"י, שם טען כי "אלה שמתנגדים באופן פוליטי, הרי זה משום שהם רוצים להכשיל את המדינה. הם מתכוונים להכשיל את הממשלה, אבל אני יודע שהם יכשילו גם את המדינה; ולא אכפת להם שיכשילו את המדינה ובלבד להכשיל את הממשלה".²⁹

הגורם האחר היה שביטת הימאים שהתרחשה באותה עת. הסלמת הסכסוך בין המשטרה לבין הימאים השובתים, שקיבלו גיבוי פוליטי מגורמים בימין (חרות) ובשמאל (מפ"ם ומק"י), הביאה לחשש מהתערעות מוחלטת של הסדר הציבורי ושל יכולת השליטה של הממשלה. הנושא עלה לדין בישיבת ממשלה שבה נדונה גם סוגיית המשא ומתן. הישיבה נפתחה בסקירתו של שר המשטרה, בכור שלום שטרית, שתיאר במילים קשות את התקריות בין מפגינים לשוטרים שאירעו בנמל חיפה. בעקבות סקירתו אמר דוד בן-גוריון: "אף פעם לא התייחסתי לאלה שעומדים בראש ענינים אלה בזלזול. זוהי רפיטיציה [חזרה] של כיבוש השלטון, זהו תמרון ראשון, הם מתכוונים לכך. כשאמר ריפטין³⁰ בכנסת שיקראו לא לציית, הוא חושב זאת ברצינות. אמנם יש להודות שהם משתמשים גם באספסוף".³¹

נוסף על כך הייתה שביטת הימאים העדות המובהקת, אם כי בפירוש לא היחידה, לתחושה שגורמים בפוליטיקה הישראלית, ולא דווקא בשוליה, קוראים תיגר על לגיטימיות השלטון. ראשיתה של תחושה זו בדברים שאמר מעל בימת הכנסת חבר הכנסת יעקב ריפטין, ממנהיגיה הבכירים והוותיקים של מפ"ם ומראשי הפלג השמאלי במפלגה. הדברים נאמרו בעת ויכוח שהתנהל בעקבות נאומו המדיני של שר החוץ, בתגובה על הודעתו על סיום מדיניות ה"אי-הזדהות" ועל הצטרפותה של ישראל למערב.³² בדבריו קבע ריפטין כי מדיניות זו, שמשמעותה התייצבות "בתוך ברית מפוקפקת עם בעלי ברית בוגדניים", מהווה "סכנת חיים ליישוב היהודי, לעם היהודי, למפעל התקומה שלנו", וקביעה זו הביאה אותו למסקנה כי "הסוברניות של מדינה תמה ברגע שהיא מקבלת פיקוד של זרים". כאן פנה הדובר "אל

²⁹ ישיבת מרכז מפא"י, 13 בדצמבר 1951, ארכיון מפלגת העבודה (אמ"ע), 23/51.

³⁰ על דברי ריפטין ראה בהמשך.

³¹ ישיבת הממשלה, 16 בדצמבר 1951, אמ"י.

³² ישיבת הכנסת, 4 בנובמבר 1951, דברי הכנסת, כרך 10, עמ' 280. בעניין הזה אמר שרת בין השאר: "עובדה ניצחת היא כי רק משטר דמוקרטי חופשי נותן כיום אפשרות להמוני העם היהודי להביא לידי ביטוי את רצונם הקיבוצי, להתארגן לפעולה עצמית, לפתח את תרבותם הלאומית, להתקשר עם חלקים אחרים של העם, ליצור קשר חי עם מדינת ישראל ולבא לעזרת בנייה וקיבוץ גלויות בתוכה".

הקצינים, החיילים, הפועלים [נ]האינטליגנציה: לא לציית למדיניות ריאקציונית ואנטי לאומית זו.³³

התגובות לדברי ריפטין היו קשות, ובן-גוריון עצמו התייחס אליהם פעמים מספר. לדוגמה, בישיבת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת אמר:

בזמן האחרון יצר חבר כנסת אחד שאלה חמורה, שאני עדיין לא הסקתי ממנה מסקנה, אבל אני חייב להגיד לוועדה שלא התעלמתי ממנה. אני מתכוון לחבר הכנסת ריפטין בקריאתו לא לציית במקרה שהוא מתנגד למדיניות הממשלה. . . איני חושב גם שזו דעת יחיד. אנחנו לא יכולים. . . ביודעים להכשיר צבא למלחמת אזרחים של הצבא עצמו. אם העם היהודי ירצה בכך יטיל את התפקיד על מישהו אחר, אני רוצה למנוע זאת. או ששולחים אזרחים להלחם בעם, זה דבר אחר. בקריאה זו אני רואה הכשרה לכך, ואני מקווה שאצלנו לא תהיה דמוקרטיה מחוסרת אונים. . . זה ענין חמור ואיני חושב שהממשלה והכנסת יכולים לעבור על כך לסדר היום.³⁴

כל זה הביא לכך שבן-גוריון חשש כי השילוב בין ההתנגדות שמקורה בשביתת הימאים ובאווירה הכללית של התנגדות למשטר לבין ההתנגדות למשא ומתן הישיר עלול ליצור מצב בלתי נסבל מבחינת יכולת השליטה של הממשלה. לכן עדיף היה בעיניו לדחות את העימות הציבורי בנושא זה ככל שניתן.

הפעילות בחודש דצמבר התנהלה מן הקל אל הכבד: בתחילה מרכז מפא"י, לאחר מכן הממשלה ולבסוף הנהלת הקואליציה. מרכז מפא"י התכנס ב-13 בדצמבר 1951³⁵ מאחר שהיו בו לא מעט מתנגדים לרעיון המשא ומתן. היו שני "כיסוי התנגדות" מרכזיים. האחד היה סיעת מפא"י בכנסת. בסיעה היו כמה חברים שהתנגדו למשא ומתן, ביניהם יושב ראש הכנסת יוסף שפרינצק. הכיס האחר היה קבוצת ניצולי שואה שהתנגדה בתוקף לכל משא ומתן עם הגרמנים. הבולטים בחבריה היו אריה שפטל, ראש עיריית ראשון לציון, וחבר הכנסת הראשונה ומאיר מרק דבורז'צקי.

³³ שם, עמ' 284-285. יש לציין כי הנוסח הזה של קריאתו אינו לקוח מדברי הכנסת אלא ממאמרו של שלום רוזנפלד, "מפ"ם קוראת לאי ציות", מעריב, 5 בנובמבר 1951. הנוסח המופיע בדברי הכנסת הוא: "בנאום הסיום שלו בוויכוח על תוכנית הממשלה החדשה ציטט ראש הממשלה את החלטת וועידתנו. הוא ציטט שאנו 'נשמור אמונים בימי שלום ובימי מלחמה לברית המועצות'; הוא ציטט, 'שהפועלים, החיילים והאינטליגנציה בארץ לעולם לא יילחמו נגד ברית המועצות'. הוא ציטט נכון. כך החלטנו ונקיים!"

³⁴ ישיבתה של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 11 בדצמבר 1951, אמ"י.

³⁵ פרוטוקול הישיבה, אמ"ע, 23/51; על הישיבה ראה: תום שגב, המיליון השביעי: הישראליים והשואה, הוצאת כתר והוצאת הספרים דומינו, ירושלים 1991, עמ' 187-193.

בישיבה, שבמידה מסוימת ניתן להגדירה "דינמיקה קבוצתית", השתתפו מצד אחד ראשי המפלגה ומצד אחר מתנגדי המשא ומתן, שניתנה להם אפשרות נרחבת לבטא את עמדתם. את הדיון פתח דוד בן-גוריון, והייתה זו התבטאותו הפומבית הראשונה בסוגיה.³⁶ בדבריו הקצרים הדגיש שלוש נקודות. ראשית, רמז בדבריו כי הנכונות להיכנס למשא ומתן עם הגרמנים היא תוצאה של פגישת גולדמן-אדנאואר; שנית, המוסד המוסמך לקבלת הכרעה בנושא הוא ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, והנושא יגיע לדיון במליאת הכנסת רק אם תדרוש זאת האופוזיציה בוועדה; שלישית, מטרת הישיבה היא לערוך דיון שבסיומו תקבע עמדה שתחייב את כלל נציגי המפלגה לקראת הדיון בכנסת.

לא הכול קיבלו עמדה זו והיו שטענו כי אסור לקבוע עמדה מפלגתית שתחייב את כלל נציגי המפלגה. יוסף שפרינצק, בכיר המתנגדים למשא ומתן, הציג בעניין זה עמדה שונה: "כל חבר וחבר יכול להיות בעד או נגד. אבל מדוע זאת צריכה להיות הפוליסה שלנו?"³⁷ דוד בן-גוריון, שייחס לסוגיה זו חשיבות מכרעת, דחה רעיון זה בתוקף. כשנטל בפעם השנייה את רשות הדיבור העלה את הנקודות האלה: ראשית, לא ניתן כלל להעלות על הדעת שהמפלגה לא תקבע עמדה מחייבת בשאלה מרכזית כל כך. חובתה לקבוע עמדה בין שהיא תואמת את עמדת שפרינצק ובין שהיא מנוגדת לה. שנית, מטרת המתנגדים למשא ומתן אינה רגשית או אידאולוגית. מטרתם היא בראש ובראשונה פוליטית: להכשיל את הממשלה גם במחיר הכשלת המדינה. לכן גם עמדתנו צריכה להיות עמדה פוליטית. בעניין זה אמר:

אינני מאמין שכל אלה בחרות ובציונים הכלליים ובמפ"ם אשר יצביעו נגד - והם יצביעו נגד - רק מתוך האמוציה אשר בעיני היא לגמרי פסולה. . . הם יצביעו מתוך תכסיס פוליטי וכשילו את המדינה, וכשילו אותנו - ואינני יודע אם חבר יכול להמנע. . . זו הפעם הראשונה שהעם היהודי יכול לקבל שילומים - וזה נחוץ לו מאוד. אין לשום אדם רשות על ידי הצבעתו - הוא לא שליח של יחיד; הוא שליח של ציבור - להכשיל את העם היהודי ולהכשיל את המדינה ולהכשיל את הממשלה הזאת.³⁸

במהלך הישיבה ניתנה, כאמור, בימה נרחבת לשוללי המשא ומתן. אחד הדוברים מטעמם היה אריה שפטל, שהשווה את השימוש בכספי הגרמנים לשימוש בבגדי נרצחים בגטו. וכשם שבגטו וילנה, בקור של 39 מעלות מתחת לאפס, "נציגי היהודים סירבו לקבל את הבגדים המגואלים בדם אחיהם", כך אין לקבל כספים מהגרמנים. כמו כן טען שפטל כי אין לסמוך על

³⁶ בעניין הזה ראה: ויץ, "הדרך ל'גרמניה האחרת'", עמ' 252-256.

³⁷ פרוטוקול ישיבת מרכז מפא"י, אמ"ע, 23/51.

³⁸ שם, שם.

הגרמנים כי ימלאו את התחייבויותיהם. הם הערימו על העולם גם אחרי מלחמת העולם הראשונה וגם אחרי מלחמת העולם השנייה. לכן, גם אם כל החוזים ייחתמו, ייתכן כי "מחר יבואו ויגידו לנו כי נשקפת סכנה שגרמניה תהיה קומוניסטית אם תשלם לעם העברי את הסחורות שדורשים".³⁹

למתנגדים השיבו כמה מראשי המפלגה, ביניהם דוד בן-גוריון, שר החינוך והתרבות בן-ציון דינור ופנחס לבון. המשיבים השתמשו באותן סממאות ובאותם סמלים שבהם השתמשו המתנגדים, אלא שהם הפכו את משמעותם. כך, לדוגמה, אליבא דלבון הכבוד הלאומי אינו ב"עזיבת היהודים מפולין [צ"ל: את פולין] עם שתי מזוודות בידיים", אלא דווקא בעובדה שאלה שניסו לרצוח את העם היהודי מוכרחים - ו"הם לא עושים זאת מתוך חדווה", הדגיש הנואם - "למצוא דרך אשר תתקבל של תיקון כלפי העוול שנעשה".⁴⁰

בסיכום הישיבה העלה היושב ראש מאיר ארגוב הצעת החלטה האומרת כי יש לחייב במפורש "כניסה למשא ומתן ישיר לשילומים עם גרמניה". בעד הצעה זו הצביעו 42 ונגדה 5. השאלה אם להתיר לחברי הסיעה חופש הצבעה נותרה פתוחה. היושב ראש הודיע כי יישקל חופש הצבעה, בתנאי שלא יסכן את ההצבעה.

הנושא הועלה גם במליאת הממשלה. היא דנה בו בשלוש ישיבות: האחת מיד אחרי הפגישה בלונדון, השנייה באמצע דצמבר והשלישית בשלהי אותו חודש.⁴¹ בפעם הראשונה עלה הנושא עוד לפני שנודעו תוצאות פגישת גולדמן-אדנאואר. הוא עלה בעקבות שאילתה שהציג שר הסעד יצחק מאיר לוין,⁴² מנהיג אגודת ישראל שהיה השר היחיד שהתנגד למשא ומתן. לוין שאל את ראש הממשלה "האם השיחות עם ממשלת גרמניה תהיינה על אחריות הממשלה?". בן-גוריון השיב כי אם יתברר שקיימת אפשרות להשיג מיליארד דולר, וגם "אם נהיה בטוחים שנוכל להשיג לפחות חצי מיליארד - יש על מה לדבר".⁴³ לדבריו אלו של בן-גוריון נודעה משמעות מיוחדת: הם נאמרו יום אחד לפני שנפגש עם נחום גולדמן, פגישה שבעקבותיה נפל הפור. אולם בשעה שנאמרו הדברים עדיין לא היה ברור לחלוטין לאן הם מזליכים.

גם בישיבה השנייה עלה הנושא כבדרך אגב. בן-גוריון דיווח לשרים על מכתבו של אדנאואר לגולדמן, וביקש מהם לשמור על העניין בסוד כל עוד לא הודיע אדנאואר על החלטה לחברי

³⁹ שם, שם.

⁴⁰ שם, שם.

⁴¹ ישיבת הממשלה, 9, 16 ו-30 בדצמבר 1951, אמ"י.

⁴² יצחק מאיר לוין (1894-1971) נולד בוורשה, היה חבר היודנרט בעיר עם היווסדו, ועלה לארץ ב-1940.

⁴³ ישיבת הממשלה, 9 בדצמבר 1951, אמ"י.

ממשלתו, "כדי שלא יוודע הדבר לחברי הקבינט הגרמני מתוך העתונות". בהמשך דבריו הציע להביא לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת הצעה לפתוח במשא ומתן ישיר עם גרמניה:

אני מציע שנודיע לוועדת חוץ ובטחון, לאחר שנדע שאדנאואר מסר החלטתו זו לקבינט והקבינט אישר ענין זה, שיש לנו ידיעה רשמית שהם מוכנים לדון על בסיס התביעה שלנו ושהממשלה החליטה לבא בדברים עם ממשלת בון כדי להשיג את תשלום החוב המגיע לנו, וזאת נעשה לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף, אלא בא כוח ממשלת ישראל ינהל משא ומתן עם הממשלה הגרמנית. גם אנשי הרוח והסופרים אינם מתנגדים שנקבל שילומים, אבל הם מתנגדים שממשלת ישראל תנהל משא ומתן.⁴⁴

בעקבות דברים אלו התפתח ויכוח בדבר הדרך שבה יש להביא לידיעת חברי הקואליציה את ההתפתחויות החדשות. את הסוגיה העלה שר הפנים והדתות משה שפירא מהפועל המזרחי. הוא הציע להביא את הסוגיה לדיון לפני כל חברי הכנסת מהקואליציה לפני שמביאים זאת לדיון בוועדת החוץ והביטחון. "יש ערך לדבר שכל אחד מחברי הקואליציה, ולא רק הנהלת הקואליציה, שומע על כך".⁴⁵ הצעתו לא הניבה החלטה, אך היא העלתה על סדר היום את הצורך בכינוס כל חברי הקואליציה.

הישיבה השלישית, שנערכה ערב הדיון בכנסת, עסקה ברובה בסוגיית השילומים, ובה נידון הנושא בפעם הראשונה בהרחבה. בפתח הדיון הביא שר החוץ מידע שנשמר בסוד ולא הובא לידיעת הציבור: גרמניה נתונה בלחצים כבדים "להכניס לתקציב שלהם סכומים למעצמות הכיבוש, להשתתפות בהגנת המערב". הם שומרים על עניין זה בסוד, המשיך, כדי שלא יוודע במקביל על שתי ההתחייבויות, כי כך "לא ייטב לא לזה ולא לזה". אולם, הדגיש שרת, "הם מודיעים שמנוי וגמור איתם הענין שלנו לסדר".⁴⁶

בהמשך תיארו ראש הממשלה ושר החוץ את הדרך שבה תאושר ההחלטה. קודם כול יובא הנושא לידיעת הקואליציה, משם לוועדת החוץ והביטחון ומשם למליאת הכנסת, ובשם הממשלה יציג את הנושא שר החוץ משה שרת.⁴⁷ הכוונה הייתה שהדיון במליאת הכנסת יהיה קצר ככל האפשר.

⁴⁴ ישיבת הממשלה, 16 בדצמבר 1951, אמ"י.

⁴⁵ שם, שם.

⁴⁶ ישיבת הממשלה, 30 בדצמבר 1951, אמ"י.

⁴⁷ בפועל נפתח הדיון בהודעתו של ראש הממשלה, ואילו שרת היה זה שסיכם אותו, כפי שסוכם ביניהם כמה ימים לפני כן. (ישיבת הממשלה, 6 בינואר 1952, אמ"י).

אחד הדוברים המרכזיים בדיון היה שר הסעד יצחק מאיר לוין. הוא העלה הסתייגויות, מקצתן לא קלות, גם מהדרך שבה קיבלה הממשלה החלטה בנושא כה גורלי וגם מעצם רעיון המשא ומתן הישיר. לוין טען כי למעשה: "לא היתה החלטה ולא היה דיון בענין זה בממשלה, היתה רק הרצאת ראש הממשלה, ודרך אגב סיפר שנפגש עם ד"ר גולדמן ואחר כך הוא קרא לפנינו מכתב, גם זה בין יתר הדברים. . . שאלתי במשך כל הזמן, אם יש החלטת ממשלה ואמרו לי: עדיין לא".⁴⁸

כשסיים את דבריו התפתחו חילופי דברים נרגשים בינו לבן-גוריון. הרב לוין העיר: "כשאני זוכר את נכדי שנרצחו, לא אוכל לתמוך בזאת", ובן-גוריון השיב: "גם אני זוכר את בת אחי שנרצחה שם, האם לכן עלי לומר: 'רצחת וגם תירש'?"

את הדיון סיכמו שניים: שר החוץ וראש הממשלה. שרת קבע נחרצות כי יש לקבל הכרעה לאלתר. הוא קבע כי "אי אפשר לסחוב את הענין ולסחוב. אנו צריכים להיכנס מיד למשא-ומתן ואין לדחותו עוד". בן-גוריון התמקד בדבריו בסוגיה אחרת לחלוטין: שאלת ההצבעה. הוא הציג בענין זה שני עקרונות. הראשון היה כי אם הדבר אינו מסכן את הרוב הפרלמנטרי, יש להתיר למתנגדי המשא ומתן להימנע מהצבעה. העיקרון השני היה כי בכל מקרה אסור שיווצר מצב שבו ההימנעות "עלולה להכשיל את הענין".

בסיכומו של הדיון קיבלה הממשלה החלטה האומרת כי יש להיכנס ל"משא ומתן עם ממשלת גרמניה המערבית בעניני השילומים על בסיס התביעה שהגשנו לארבע המעצמות".⁴⁹ ההחלטה, שבמידה רבה התקבלה עקב לחציו של השר לוין, לא התייחסה לשאלת הדרך הפרוצדורלית שבאמצעותה תאושר החלטה זו.

בתום הדיונים במליאת הממשלה הועבר העניין לדיון בישיבה בהשתתפות חברי כנסת מכל סיעות הקואליציה.⁵⁰ הישיבה כונסה כדי להשיג שתי מטרות: מחד גיסא להבטיח את הרוב להצעת הממשלה ומאידך גיסא להקל ככל הניתן על נציגי הסיעות הדתיות שהתנגדו להצעת הממשלה.

זו הייתה ישיבה מכרעת. מצד אחד היה ברור כי בלא קולות הדתיים - כולם או לפחות חלקם - לא ניתן יהיה להשיג רוב, ומצד אחר היה ידוע כי כמה מחברי הכנסת הדתיים, ביניהם השר לוין, מתנגדים לעמדת הממשלה ואינם מתכוונים להצביע בעדה. בן-גוריון היה מודע לעניין הזה וציין אותו ביומנו כמה פעמים. לדוגמה, ביום שבו התכנסה הישיבה כתב ביומנו:

⁴⁸ ישיבת הממשלה, 30 בדצמבר 1951, אמ"י.

⁴⁹ שם, שם.

⁵⁰ ישיבת הקואליציה, 1 בינואר 1952, אמב"ג.

"מודיעים לי כאילו י.מ.ל. [הרב יצחק מאיר לוין] הודיע שלשום למרכז אגו"י כי מנני וגמור איתו להצביע נגד מו"מ לקבלת שילומין גם אם יביא הדבר למשבר בקואליציה".⁵¹

בישיבה עצמה התפלגו נציגי הסיעות הדתיות בעמדותיהם. היו נציגים שתבעו לאפשר "הצבעה לפי המצפון". חבר הכנסת זרח ורהפטיג מהפועל המזרחי אמר: "אם הקואליציה תרצה להכריח בעד ניהול המו"מ, נדמה לי שאז אין מקום לחייב את כל חברי הקואליציה להצביע בעד זה. זאת היא בעייה מצפונית. . . לכל היותר מה שאפשר לדרוש בענין זה המנעות ולא הצבעה נגד".⁵² חבר הכנסת אליהו משה גניחובסקי, גם הוא מהפועל המזרחי, תבע כי חמשת חברי הכנסת הערבים הקשורים למפא"י לא ישתתפו בהצבעה. "הם לא בעלי בית בענין הזה", טען. לעומתו תמכו חברי הכנסת יצחק רפאל ומיכאל חזני, שניהם מן הפועל המזרחי, בעמדת הממשלה. חזני אמר: "אני אומר דווקא מו"מ. . . אני רואה בזה מצווה להוציא את הגזילה מבית הגזלן".⁵³

בסיכומו של הדיון הועלו כמה הצעות החלטה. ההצעה הראשונה הייתה של חבר הכנסת ישראל גורי ממפא"י, שקבעה כי "הפלת הממשלה בענין זה כמוה כהבעת אי-אמון בממשלה, לכן אין לשחרר מחובת הצבעה את חברי הקואליציה, אם תהיה צפויה סכנה כזאת". את הצעת ההחלטה השנייה, שלמעשה השלימה את ההצעה הראשונה, העלה חבר הכנסת יצחק רפאל. לפי הצעה זו יינתן להנהלת הקואליציה ייפוי כוח "לשחרר כל מי שיפנה אליה על יסוד [ה]החלטה הקודמת שקבלנו [הצעת ההחלטה שהביא גורי] וכן בהתאם להתפתחות הדברים. ההחלטה מחייבת כל חבר וחבר".⁵⁴ בעד שתי ההצעות הצביעו 34 חברים. חבר הכנסת זרח ורהפטיג העלה הצעה נגדית, שלפיה תשחרר הנהלת הקואליציה מחובת התמיכה כל מי שיפנה אליה. בעד הצעתו הצביעו ארבעה חברים בלבד.⁵⁵

בדיון עלתה גם השאלה היה מה יהיה נוסח הצעת ההחלטה שתגיש הממשלה לכנסת. המגמה בהקשר זה הייתה להעלות הצעה מצועפת, שלא תדבר במפורש ובמישרין על העובדה שהכנסת מאשרת את הצעת הממשלה לפתוח במשא ומתן ישיר עם גרמניה. בעניין זה הועלו שתי הצעות. אחת שהכנסת תחליט על העברת הדיון לאחת מוועדות הכנסת. את ההצעה הזו העלה שר החוץ משה שרת, בטענה כי היא עשויה להקל על "חברים שיש להם מועקה מצפונית".

⁵¹ יומן בן-גוריון, 1 בינואר 1952, אמב"ג.

⁵² ישיבת הקואליציה, 1 בינואר 1952, אמב"ג.

⁵³ שם, שם.

⁵⁴ שם, שם.

⁵⁵ נוסח דבריו היה: "החבר שירצה להמנע יבוא לפני הנהלת הקואליציה, ואני רוצה שפה יוחלט שהנהלת הקואליציה תתן לו רשות לכך".

הצעה אחרת ברוח זו העלה חבר הכנסת זלמן ארן: "הכנסת מיפה את כוחה של הממשלה להחליט ולפעול, בהתאם לנסיבות ותנאים, בכל השאלות הקשורות לפרשת השילומים מגרמניה".⁵⁶ מטרת ניסוח זה הייתה כפולה: מחד גיסא, להותיר לממשלה את כל האפשרויות פתוחות - אם היא תגיע בסופו של דבר למסקנה כי אין בכוונתה להיכנס למשא ומתן, לא תצטרך להביא את הנושא לדיון מחודש בכנסת ולאישורה - ומאידך גיסא, להקל על חברי הכנסת המתלבטים.

הצעה מתוקנת ברוח הנוסח שהציג ארן הובאה לאישורם של משתתפי הישיבה.⁵⁷ בהצעה זו תמכו 35 משתתפים ואילו בהצעה שהעלה חבר הכנסת זרח ורהפטיג נגד המשא ומתן תמכו 5 בלבד.⁵⁸

אף-על-פי שרובם המכריע של המשתתפים תמכו בהצעת ארן-רפאל, נראה היה ששיבתה של הנהלת הקואליציה לא השיגה את מטרתה. למרות ניסיונותיהם של ראשי מפא"י ללכת לקראת הסיעות הדתיות ולרצותן, לא הובטח כי הנציגים הדתיים יסייעו להעברת ההצעה ברוב מזערי.

את המצב הסבוך שנקלעה אליו הממשלה ניתח חבר הכנסת יונה כסה ממפא"י. בהרצאה לפני פעילי המפלגה דיווח: "התברר כי כמה מחברי הכנסת הדתיים הם נגד המו"מ ואילו אנחנו מצדנו ניסינו לומר, שאין זו שאלה מצפונית עד כדי כך שהם צריכים להצביע נגד. בקיצור, המטרה היתה שמכל מקום [הם] לא יצביעו נגד".⁵⁹ בימים שאחרי הישיבה עלתה השאלה מה יהיה אם למרות הימנעותם לא יושג הרוב הממשלתי. "האם גם אז הם ימנעו?", שאל חבר הכנסת כסה. מפגישות עמם התברר "שהם עומדים בתוקף על החלטתם: להמנע מהצבעה". את המצב שהצטייר יום לפני פתיחת הדיונים בכנסת סיכם כסה במילים אלו: "התמונה הנשקפת לנו בהצבעה זו, אם הם יימנעו, היא כזו: 59 יהיו בעד, כולל הערבים, אמנם לא יהיה לנו כל כך נעים להכניס למערכה זו את הערבים, אך גם ממול יש ערבים ואלה יצביעו נגד".⁶⁰ "ואנחנו מוכרחים להבטיח לנו רוב, אפילו רוב קטן".⁶¹

⁵⁶ ישיבת הקואליציה, 1 בינואר 1952, אמב"ג.

⁵⁷ הנוסח המתוקן, שהביא חבר הכנסת יצחק רפאל, היה: "הכנסת מיפה את כוחה של הממשלה להחליט ולפעול בכל השאלות הקשורות בפרשת החזרת הרכוש היהודי שנגזל על ידי גרמניה בהתאם למסיבות ולתנאים".

⁵⁸ נוסח הצעתו היה זה: "סיעות הקואליציה מחליטות לא לנהל מו"מ ישיר עם גרמניה בענין השילומים".

⁵⁹ פגישת מרצים במרכז המפלגה בתל-אביב, 6 בינואר 1952, אמ"ע.

⁶⁰ הכוונה לשלושת חברי הכנסת הערבים שבאופוזיציה: שניים ממק"י ואחד ממפ"ם.

⁶¹ פגישת מרצים, 6 בינואר 1952, אמ"ע.

בהתאם לתסריט שציירה הקואליציה, אמור היה הדיון בכנסת להיפתח ביום רביעי, 2 בינואר 1952, כלומר יום אחד לאחר ישיבת חברי הקואליציה. ההחלטה על כך נתקבלה בישיבת נשיאות הכנסת שנערכה ב-30 בדצמבר 1951. לשם כך אף הוחלט להאריך את המושב השבועי של המליאה.⁶² אולם ועדת הכנסת התכנסה למחרת והחליטה בניגוד לעמדת הנשיאות לדחות את הדיון ליום שני, 7 בינואר 1952. בכך נענתה הוועדה לבקשת האופוזיציה לאפשר לה התייעצויות נוספות לקראת הדיון.

בעקבות הדחייה הזאת נעשה השבוע שקדם לפתיחת הדיון בכנסת מלא וגדוש פעילות פוליטית ומפלגתית. במהלכו התברר כי אפילו הרוב המזערי אינו מונח בכיסה של הממשלה וכי כמעט כל סיעות האופוזיציה החליטו להצביע "אן בלוק" נגד ההסכם, ובכללן גם כל 23 נציגי הציונים הכלליים, סיעת האופוזיציה הגדולה.⁶³

בניגוד להתנגדותן הצפויה של מפ"ם, חרות ומק"י, הייתה עמדתם של הציונים הכלליים מפתיעה למדי, שכן עמדת הסיעה בסוגיה זו לא הייתה אחידה וכמה מחבריה, ביניהם מנהיג המפלגה פרץ ברנשטיין, תמכו במשא ומתן.

עמדת הציונים הכלליים הוכרעה בישיבת הוועד הפועל של המפלגה. הדיון נפתח בדברי פרץ ברנשטיין בעד המשא ומתן ובדברי ישראל רוקח, ששלל אותו בחריפות. רוקח טען בתוקף כי יש לקבל החלטה שתחייב את כל נציגי הסיעה בכנסת להצביע נגד המשא ומתן. אחד מטיעוניה היה שמפא"י כפתה על נציגיה משמעת סיעתית שחייבה את מתנגדי המשא ומתן להצביע בעדו.

כמה מהדוברים בדיון תמכו במשא ומתן, ביניהם חברי הכנסת יוסף סרלין ויעקב קליבנוב וכן יוסף הפטמן, עורך ה**בוקר**. אולם הרוב התנגד לחופש הצבעה וחייב את כל חברי הסיעה בכנסת להיות נוכחים בעת הדיון בכנסת ולבטא במפורש את עמדתם השלילית.⁶⁴

המפלגה הפרוגרסיבית הייתה המפלגה היחידה באופוזיציה שנקטה עמדה שונה. המפלגה הקטנה הזאת, שבבחירות לכנסת השנייה השיגה ארבעה מנדטים, הייתה במשך כל שנות קיומה (עד 1961) שותפה לכל הממשלות שהרכיבה מפא"י, ומנהיגה פנחס רוזן שימש בהן שר המשפטים. רק בממשלה השלישית, שכינה מאוקטובר 1951 עד דצמבר 1952, לא לקחה חלק. אולם אף-על-פי שבאותה עת הייתה חברה באופוזיציה החליטה הנהלת

⁶² בעניין הזה ראה: "מחרתיים תדון הכנסת על בעיית השילומים", *הצפה*, 31 בדצמבר 1951; "לקראת הדיון בכנסת על בעיית השילומים", *הארץ*, 31 בדצמבר 1951.

⁶³ בעניין הזה ראה: עמנואל כספי, "תסיסה במפלגות הפוליטיות: בעיית המו"מ עם גרמניה הפכה לנושא השיחה בציבור", *יזמה*, 103, 10 בינואר 1952.

⁶⁴ "בעיית השילומים בדיוני הסיעות", *הארץ*, 4 בינואר 1952; "המזרחי והפועל מזרחי תומכים בתביעת השילומים", *הצופה*, 4 בינואר 1952.

המפלגה להעניק לארבעת נציגיה בכנסת חופש הצבעה.⁶⁵ משמעותה של החלטה זו הייתה ששלושה מארבעת נציגיה בכנסת (פנחס רוזן, אידוב כהן וישעיהו פרדר) הצביעו בעד הממשלה, ורק נציג אחד (יזהר הררי) הצביע נגדה.

בהודעה לעיתונות הסבירו הפרוגרסיבים כי משמעת סיעתית אינה הולמת את חשיבות הבעיה ואת אפיקיה הפסיכולוגיים. את עיקר חציהם כיוונו כלפי הציונים הכלליים והכריזו: "החלטותיהם של גופים אחרים, כגון הקואליציה והציונים הכלליים, בדבר עמדה אחידה על כל חבריהם, נובעות משיקולים שאינם קשורים במישרין עם הענין הנדון. בפרט בגישת הוועד-הפועל של הציונים הכלליים רואים הפרוגרסיבים עדות לחוסר אחריות מדינית-ממלכתית".⁶⁶

כיצד ניתן להסביר את עמדות הפרוגרסיבים? לדעת יצחק ארצי,⁶⁷ תמך מנהיג המפלגה פנחס רוזן במשא ומתן מכמה סיבות.⁶⁸ קודם כול, הוא ייצג את החלק המעשי יותר ב"עלייה חדשה"⁶⁹, ואם כי הוא עצמו לא היה בעל עניין, הרי ליוצאי מרכז אירופה היה עניין ברור ומובהק בשילומים.⁷⁰ נוסף על כך הייתה זו ראייתו הממלכתית, שבגללה תמך בהסכם אף שאישית הסתייג מכל קשר עם גרמניה וכן בגלל קשריו עם שניים מהאדריכלים המרכזיים של הקשר עם גרמניה - בן-גוריון וגולדמן. רוזן העריץ את בן-גוריון הערצה עיוורת והתבטל בפניו, ואת גולדמן העריך הערכה מרובה ואותה עת אף קיווה שישתלב בפוליטיקה הישראלית במסגרת המפלגה הפרוגרסיבית. ארצי הדגיש כי לפגישה שקיים גולדמן עם חברי הנהלת המפלגה, שנערכה עת שביקר בארץ אחרי פגישתו עם אדנאואר, הייתה השפעה רבה על ראשי המפלגה. בפגישה זו העלה גולדמן כמה טיעונים. אחד מהם היה: "מי שכורך את ענין השילומים בחשבון ההיסטורי שלנו עם גרמניה, מערבב את הפרשיות. אנו חייבים להתמיד במלחמה נגד זיון גרמניה - ואין קבלת השילומים מחייבת אותנו לשינוי העמדה הפוליטית".⁷¹

⁶⁵ כבר בראשית נובמבר 1951, באחת הפעמים הראשונות שעלה הנושא על סדר היום, אמרה שרת העבודה גולדה מאירסון (מאיר) כי "הפרוגרסיבים מצאו לנכון לפרסם שניתן לחברי הסיעה חופש הצבעה" (ישיבת הממשלה, 4 בנובמבר 1951).

⁶⁶ "בעיית השילומים בדיוני הסיעות", הארץ, 4 בינואר 1952.

⁶⁷ יצחק ארצי, ריאיון בעל פה, תל-אביב, 15 באפריל 1998.

⁶⁸ על עמדת רוזן בסוגיה הזאת ראה גם: רות בונדי, פליקס - פנחס רוזן וזמנו, זמורה ביתן, תל-אביב, 1990, עמ' 463-466.

⁶⁹ "עלייה חדשה" הייתה אחד הפלגים שמהם הורכבה המפלגה הפרוגרסיבית ב-1948.

⁷⁰ באחד העיתונים נכתב בעניין הזה כי "בקרב הפרוגרסיבים הרוב נוטה לתמוך בעמדת הממשלה, וכאן מורגשת השפעתם החיובית של חוגי מרכז אירופה", הארץ, 31 בדצמבר 1951.

⁷¹ על הפגישה ראה: העובד הציוני, 263 (25 בדצמבר 1951), עמ' 14-15.

המצב בסיעות הקואליציה היה מורכב יותר. אגודת ישראל דחתה את הדיון בסוגיה עד הרגע האחרון ממש. דיוני הוועדה המדינית של אגודת ישראל בסוגיה זו החלו ב-6 בינואר 1952, כלומר יום לפני פתיחת הדיון בכנסת, והכרעתה התקבלה רק בבוקר שבו נפתחו דיוניה. בהחלטה נאמר: "אחרי שמיעת נוסח ההחלטה האחרונה שהקואליציה עומדת להגיש לכנסת, נתחלקו הדעות בין החברים, ולכן הוחלט לתת לנציגי אגודת ישראל בכנסת יד חופשית, להצביע לפי מצפונם".⁷²

ההחלטה הזאת הביאה לפיצול ההצבעה: אחד מנציגי הסיעה, אברהם דויטש, תמך בעמדת הממשלה, שר הסעד לוי נמנע,⁷³ ואילו הנציג השלישי, שלמה לורנץ, שהה בחו"ל. לעומת זאת, שתי הסיעות הדתיות-ציוניות - הפועל המזרחי והמזרחי - החליטו לתמוך בעמדת הממשלה. מרכז הפועל המזרחי קיבל, ברוב של 12 נגד 6, החלטה המצדדת ב"עמדה חיובית לניהול משא-ומתן ישיר בדבר השילומים מגרמניה בהתאם להצעת הממשלה". הצעת המתנגדים לתת להם אפשרות להצביע נגד נדחתה, אולם בהתאם להחלטתה של הנהלת הקואליציה ניתנה להם אפשרות להימנע מהצבעה.⁷⁴ החלטה ברוח דומה קיבלה גם ההנהלה הארצית של המזרחי, אך שם היה המצב מורכב יותר בגלל עמדותיהם הקוטביות של שני נציגי בכנסת. מצד אחד היה שר התחבורה דוד צבי פנקס מהתומכים המובהקים בעמדת הממשלה, ומן הצד האחר התנגד חבר הכנסת מרדכי נורוק לעמדה זו התנגדות נחרצת ביותר. הדיון בהנהלה הארצית היה ממושך וסוער. הדובר המרכזי היה השר פנקס, שייחד את דבריו להיבט הכלכלי של הבעיה והדגיש את חשיבותו של הסיוע הגרמני מבחינת הכלכלה הישראלית.⁷⁵ בסיכום הדיון הצביעו 14 מחברי ההנהלה בעד הצעה התומכת בעמדת הממשלה ו-7 מהם נגדה. בפועל הייתה חשיבותה של הכרעה זו מוגבלת, מאחר שהיה ברור כי נורוק יצביע בכל מקרה נגד הצעת הממשלה.⁷⁶ גם סיעת פועלי אגודת ישראל דנה בנושא. הוועד הפועל של הסיעה התכנס בתל-אביב ב-6 בינואר 1952 וקיבל פה אחד החלטה הדורשת חופש הצבעה בכנסת בעניין המשא ומתן עם גרמניה.⁷⁷

⁷² "הכנסת דנה בשילומים, הפגנות סוערות בירושלים", הארץ, 8 בינואר 1952; "סיעת אגודת ישראל תצביע לפי מצפונה", המודיע, 8 בינואר 1952.

⁷³ לוי הודיע רשמית על הימנעותו בישיבת הממשלה שנערכה ב-6 בינואר 1952.

⁷⁴ "מתיחות בקרב הקואליציה לקראת ההצבעה בכנסת על המו"מ עם בון", על המשמר, 4 בינואר 1952.

⁷⁵ "מכילים מו"מ פתיחת השילומים בבריסל", מעריב, 1 בינואר 1952.

⁷⁶ "בעיית השילומים בדיוני הסיעות", הארץ, 4 בינואר 1952.

⁷⁷ "היום תחליט הכנסת בשאלת המו"מ לשילומים עם גרמניה", הארץ, 7 בינואר 1952.

המצב הסבוך ותחושת האי-ודאות נבעו מגורם נוסף: איומיה של תנועת חרות שתעשה הכול כדי לסכל את המשא ומתן עם גרמניה, גם אם יאשר אותו הרוב בכנסת.⁷⁸ עמדתה הקיצונית של חרות התגבשה עוד במהלך אוקטובר 1951. בשלהי אותו חודש, בתגובה על הצהרת שרת, הכריז חבר הכנסת אריה בן-אליעזר - שבהיעדרו של מנחם בגין מילא את מקומו של יושב ראש התנועה - כי "עמדתה של תנועת החרות היא שאין לממשלה זו כל סמכות לנהל את המשא ומתן עם גרמניה, והיא דורשת לערוך משאל עם בשאלה זו; יחד עם זאת אנו מכריזים כי הממשלה תיתקל בהתנגדות גלויה של רבים בארץ ובחוצה לארץ בשאלה זו, כי לא ניתן לבצע אתהתועבה".⁷⁹ ואכן, בדוח הנציגות הבריטית בתל-אביב נכתב כי "דובר חרות הקיצונית" איים בגלוי במרד המוני במקרה של משא ומתן, "אף אם הדבר יביא למהומות גלויות (open clash)".⁸⁰

בימים שלפני הדיון בכנסת גברה פעילותה של הסיעה והפכה רדיקלית יותר ויותר. במוצאי שבת, 5 בינואר 1952, היא ערכה הפגנת המונים בכיכר מוגרבי בתל-אביב, שבה הכריז מנחם בגין: "אותנו לא תפחיד, מר בן גוריון, בבתי-סוהר ומחנות ריכוז. תצטרך, כמו היטלר, להשמיד חלק מהעם, כדי לקבל כסף מיורשי היטלר".⁸¹ גם מפ"ם ערכה הפגנה באותו לילה. אחד המסרים שעלו בהפגנות האלה היה כי משמעותו של משא ומתן עם גרמניה היא בגידה בזכר קרבנות השואה. יסוד זה בלט מאוד בהפגנת מפ"ם. הדוברים בהפגנה טענו כי כל משא ומתן עם ממשלת בון הוא פגיעה ב"צוואת הנופלים" בכלל ובזכר הלוחמים והפרטיזנים במיוחד.⁸²

נוסף על ההפגנה הכריזה חרות על מצב חירום והחלה בארגון "מסע לירושלים". משמעותו המעשית של "מרד" זה הייתה מוגבלת למדי, אולם היא שמה לאל את מטרת הממשלה להעביר את ההחלטה בלי לעורר מהומות.

באווירה זו התכנסה ב-7 בינואר ועדת החוץ והביטחון של הכנסת.⁸³ עקב הדברים של חרות ומפ"ם אמר יושב ראש הוועדה, מאיר ארגוב, כי "בכל הוויכוח הזה מזדקרת אחת העובדות הנוראות - שנעשה נסיון על ידי השתוללות ברחוב לחלק אותנו לשני מחנות: מי שבעד הדם

⁷⁸ על תנועת החרות ועל הסכם השילומים עם גרמניה ראה את מאמרי: "The Herut Movement and the Reparation Agreement with Germany" (יראה אור ב-*Israel Affairs*) ו"תנועת החרות נגד השילומים מגרמניה", *תאוריה וביקורת*, 1999, עמ' 99-109 (גיליון מיוחד).

⁷⁹ "א. בן-אליעזר באסיפת המונים בירושלים: אין לממשלה סמכות לנהל מו"מ עם גרמניה", *חרות*, 28 באוקטובר 1951
⁸⁰ Public Record Office, PRO-FO371-93455

⁸¹ ראה: כספי, "תסיסה במפלגות הפוליטיות".

⁸² ראה: ברזל, *ישראל וגרמניה*, עמ' 213.

⁸³ ישיבתה של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 7 בינואר 1952, אמ"י, ח"ץ, 2547/12.

היהודי ומי נגד זה. אם איננו רוצים לאבד צלם אלוהים, עלינו להפסיק ולדבר בשם הנרצחים".⁸⁴

בניגוד לדיון בכנסת לבש הדיון בוועדה אופי ענייני. הדובר המרכזי בו היה משה שרת, והדוברים העיקריים מטעם האופוזיציה היו שני נציגי מפ"ם - יצחק בן-אהרן ויעקב ריפטיין. בדבריו סקר שרת את עיקר ההתפתחויות שהובילו למשא ומתן, והדגיש כי מלכתחילה לא נשללה החלופה של משא ומתן ישיר עם הגרמנים על הסף. כבר כשנשלחו האיגרות למעצמות ההסכמה היה ברור כי לא יהיה אפשר להימנע ממשא ומתן ישיר כזה או אחר:

גם אם המעצמות תעזורנה בביצוע הדבר, לא יהיה מנוס ממגע ישיר עם הגרמנים על צורת התשלום. אם התשלום יהיה במטבע ואם לא במטבע, אם יהיה בסחורות כמה סחורות ואילו סחורות, באיזה שיעורים וכדומה. זה ענין רציני מאוד ועל כל צעד ושעל כרוכים בזה ענינים חיוניים של המדינה, ובשום פנים ואופן לא נוכל לסמוך על שליח שידע לדרוש תנאים ומילוי התנאים.⁸⁵

שרת הדגיש עוד עניינים. ראשית, בקבלת שילומים מהגרמנים אין משום סליחה או כפרה על שעוללו לנו, וכדבריו: "שום דבר לא יסולח, שום דבר לא יישכח לדורות אולי לצמיתות"; שנית, השילומים לא ישנו את יחסה השלילי של הממשלה לגרמניה בזירה הבין-לאומית; שלישית, המשא ומתן "לא יהיה בגרמניה, הכוונה היא שזה לא יהיה על אדמה גרמנית אבל גם לא בארץ, וזה יהיה באיזו מדינה אירופית מערבית, כמובן".⁸⁶

שרת נדרש גם להצעה לערוך משאל עם בעניין השילומים. את הרעיון העלה בישיבה יצחק בן-אהרן, שטען כי בסוגיה רגישה כל כך לא ניתן, ואף אסור, להכריע ברוב מזערי. בנוגע לשאלה פוליטית רגילה, אמר, מספיק גם רוב של 50.5%, אולם פה מדובר בסוגיה שהיא לאומית והיסטורית כאחת. לכן "אני בדעה שאין סמכות כזאת בידי הממשלה ברוב זה שיש לה בכנסת לקבל על אחריותה הכרעה בענין זה [. . .]. לדעתי סמכות זו לא ניתנה לממשלה, על סמכות זו היא צריכה לשאול את העם". שרת דחה את ההצעה על הסף. הוא הסכים שמדובר בסוגיה ייחודית ויוצאת דופן, אך עצם רעיון משאל העם היה בעיניו "אמצעי בלתי דמוקרטי בתכלית שאינו מאפשר לציבור הבוחרים הרחב להתמצא בבעיה, לברר אותה, הפקרתו טרף לכל מיני תחבולות דמגוגיות והכרעה בלתי שקולה ובלתי אחראית".⁸⁷

⁸⁴ ישיבתה של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 7 בינואר 1952, אמ"י, ח"ץ, 2547/12.

⁸⁵ שם, שם.

⁸⁶ שם, שם.

⁸⁷ שם, שם.

בדיון עלתה גם השאלה מה תהיה דרך ההצבעה ומה יהיה נוסח ההצעה שתביא הממשלה בפני הכנסת. בעניין זה ציין שרת כי ייפוי הכוח שתבקש הממשלה מהכנסת ינוסח ניסוח כללי ביותר ויכלול שני דברים. ראשית, שכוונתה הבסיסית של הממשלה היא להיכנס למשא ומתן עם ממשלת בון, ושנית, שהיא מעוניינת להשאיר בידיה מרחב תמרון רחב ככל הניתן. בתשובה להערותו של חבר הכנסת זלמן ארן אמר שרת כי הוא מניח שמהודעת ראש הממשלה יהיה ברור "כי הממשלה סבורה שיש לנהל משא-ומתן או שיש להיות מוכנים לניהול משא-ומתן". לאחר מכן פירש ואמר:

אין זאת אומרת שהממשלה תדרוש החלטת חקיקה של הכנסת לנהל משא-ומתן, אינני חושב שיש בזה צורך, זה יכול להזיק גם מבחינה מסויימת. מה שהממשלה תבקש מהכנסת זה יפוי כח לפעול בענין זה לפי הבנתה. אבל יהיה ברור לכנסת שהממשלה רואה אפשרות של משא ומתן כאפשרות ריאלית וענין קרוב.⁸⁸

באותו היום התכנסה גם הנהלת הקואליציה. בישיבה הוצג הנוסח הסופי של הצעת ההחלטה שתגיש הממשלה לכנסת לסיכום הדיון. ההצעה לא תדבר על אישור הצעת הממשלה לפתיחת משא ומתן ישיר עם גרמניה ותנוסח כך: "הכנסת ממלאת ידי ועדת החוץ והבטחון לקבל החלטות סופיות, לפי הצעת הממשלה, בהתאם למצב העיניים ולטובת המדינה".⁸⁹ ב-7 בינואר 1952 נפתח הדיון במליאת הכנסת. הדיון נמשך שלושה ימים והיה אחד מהסוערים בתולדות הפרלמנט הישראלי. במהלך יום הדיונים הראשון נערכה בכיכר ציון, הסמוך לבניין הכנסת, הפגנה של תנועת חרות. בסיומה עלו אלפי מפגינים במעלה רחוב בן-יהודה לבניין הכנסת, ששכן ב"בית פרומין" ברחוב המלך ג'ורג', ורגמו אותו באבנים. אירוע זה הביא להפסקת הישיבה לשעות אחדות ונחשב לניסיון המשמעותי ביותר לפגוע בריבונות הכנסת ובדמוקרטיה הישראלית.

בלילה שלמחרת פנה בן-גוריון בצעד חסר תקדים, לאומה בשידור ישיר ברדיו.⁹⁰ דבריו נפתחו במילים "אתמול הורמה יד זדונה על ריבונות הכנסת. נעשתה התחלה להרוס את הדמוקרטיה בישראל", ואת רובם ייחד לבגין ולתנועת חרות. אולם ראש הממשלה דיבר גם על ה"אידאולוגיה הטמאה של הפאשיזם בגילוייו השונים בימין ובשמאל", ועל המבחן החדש שנכפה על הממשלה "מטעם אנשי חרות ומק", ותומכיהם הגלויים והנסתרים".

⁸⁸ שם, שם.

⁸⁹ "הכנסת דנה בשילומים, הפגנות סוערות בירושלים", הארץ, 8 בינואר 1952.

⁹⁰ על נוסח הודעתו ראה לדוגמה: "הודעת ראש הממשלה על הגנת הדמוקרטיה בישראל", הארץ, 9 בינואר 1952.

בישיבת הממשלה שנערכה כמה ימים אחרי ההפגנה קשר בן-גוריון את הפגנת חרות לאירועים בחיפה בזמן שביתת הימאים, בטענה כי שניהם מאיימים על הדמוקרטיה הישראלית:

עלינו לדון במה שקרה בכנסת בשבוע שעבר לאור כל הנעשה בארץ. היינו צריכים לדון על ענין זה גם אילו לא היה קורה שום דבר לפני שבוע בכנסת, כי קרה משהו לפני כמה שבועות בחיפה, דבר חמור ורציני [. . .]. הדבר אשר היה בחיפה עבר, אבל הוא גילה הסכנה הצפויה למדינה, אחר כך היה משהו בכנסת. עכשיו אפשר לראות הדברים באור הנכון.⁹¹

בדוח הנציגות הבריטית בתל-אביב מ-17 בינואר 1952 נכתבו על חרות ומניעה הדברים האלה: "הדעה הכללית היא כי הארוע כולו היה נסיון מכוון מצד חרות להחיות את מזלה הדועך של המפלגה. ההערכה היתה שבגין הסתכן במאסר וקיווה שהמשטרה תפתח ביריות. אם מר בגין וחבורתו היו מופיעים כקדושים מעונים [. . .]. הם היו עשויים לרכוש את אהדת הציבור".⁹²

במהלך שלושת ימי הדיונים לא ירדה שאלת ההצבעה ותוצאותיה מסדר היום הציבורי, ועד הרגע האחרון לא היה ברור לחלוטין כיצד תיפול ההצבעה. באחד העיתונים נכתב בעניין זה כי "עד שעת ההצבעה אי אפשר יהיה לעשות את החשבון המדוייק של אומרי ה'הן' ואומרי ה'לאו'. כי רק לעתים רחוקות מופיעים כל חברי הכנסת לישיבה וגם משום שביחס לכמה מהח"כים אי אפשר יהיה לדעת עד הרגע האחרון כיצד יצביעו באופן סופי".⁹³

אולם בשלב זה היה ברור למדיי כי הממשלה, "אשר עד הרגע האחרון לא תרפה ממאמציה לכפות גם על המהססים הצבעה חיובית",⁹⁴ תשיג בסופו של חשבון את מטרתה. לא היה ספק כי מספר התומכים בהצעת הממשלה יהיה רב ממספרם של אלו שיתנגדו לעמדתה, אם כי לא היה ברור אם יהיה בידה לגייס רוב מוחלט, כלומר 61 חברי כנסת. יום לפני תחילת הדיון בכנסת כתב דוד בן-גוריון ביומנו כי חבר הכנסת עקיבא גוברין מסר לו ש"היו 54 יהודים בעד השילומים. 50 יהודים נגד. עם הערבים 59 בעד, 53 נגד, 8 ימנעו: מפא"י 2, אגודה 2, פו"מ 2, מפלגה 2 (שפרינצק [אליעזר] ליבנה) - כל זה בהנחה שכל חברי הכנסת יהיו בישיבה".⁹⁵ העניין הזה עלה גם בישיבת הממשלה ושם בן-גוריון את אותם נתונים

⁹¹ ישיבת הממשלה, 13 בינואר 1952, אמ"י.

⁹² PRO-FO371-98787

⁹³ "המתיתחות הגיעה לשיאה - בהתכנס הכנסת", מעריב, 7 בינואר 1952.

⁹⁴ שם, שם.

⁹⁵ יומן בן-גוריון, 6 בינואר 1952, אמב"ג.

שדיווח עליהם ביומנו. ביחס לחמשת הערבים שיתמכו בעמדת הממשלה הדגיש בן-גוריון כי "זכותם לא פחותה מזכות הערבים שיצביעו נגד".⁹⁶ ההצבעה עצמה נערכה ב-9 בינואר בשעות אחר הצהריים, בתום שלושה ימי דיונים. את הדיון סיכם שר החוץ משה שרת. להלן חלק מדבריו:

כל המושגים האלה על חרם עולם, שפרושו חוסר כל מגע, גם אם הדבר גורם הפסדים עצומים, גם אם זה מחבל בקיום המדינה ועתידה - שאולים מהווייה שחלפה ואיננה, שחלפה לבלי שוב. יש פרץ, רבותי השוללים, בין הווייתכם לבין הכרתכם. הכרתכם לא הדביקה את התפתחות הווייתכם הממשית. אתם עדיין שוגים במושגים שעבר זמנם. הווייה של עם מפוזר, תלוי על בלימה, ללא כל שליטה על שטח, ללא כל השתלבות ממשית מכרעת במערכת גורמי עולם - הווייה כזו עולה בד בבד עם מסקנה של שלילת המשא ומתן.⁹⁷

שני הצדדים - תומכי המשא ומתן והמתנגדים לו - עשו מאמצים מרביים לגיוס כל חבריהם. דוד הכהן ממפא"י הוטס במיוחד מפריז, שם שהה כחבר משלחת ישראל באו"ם, וחבר הכנסת אריה בן-אליעזר מחרות הובא להצבעה על אלונקה ממיטת חוליו.⁹⁸ לסיכום הדיון הובאו כמה הצעות החלטה. את ההצעה הראשונה הציג חבר הכנסת יוסף ספיר מהציונים הכלליים.⁹⁹ לפי הצעתו "הכנסת דוחה הצעת משא-ומתן בין ממשלת ישראל לבין ממשלת גרמניה בענין השילומים".¹⁰⁰ סיעות האופוזיציה האחרות העלו הצעות בנוסח דומה, לכן אוחדו כל הצעותיה להצעה אחת שבה תמכו 50 חברי כנסת.¹⁰¹ הצעה אחרת, בשם כל סיעות הקואליציה ושלושה מארבעת נציגי המפלגה הפרוגרסיבית שבאופוזיציה, הביא חבר הכנסת עקיבא גוברין ממפא"י. הצעה זו אמרה כי "הכנסת, לאחר

---

⁹⁶ ישיבת הממשלה, 6 בינואר 1952, אמ"י. בן-גוריון דיווח את הנתונים בתגובה על שאלה שהציגה שרת העבודה גולדה מאירסון (מאיר).

⁹⁷ ישיבת הכנסת, 9 בינואר 1952, דברי הכנסת, כרך 10, עמ' 960.

⁹⁸ "ככה הצביעו", על המשמר, 11 בינואר 1952.

⁹⁹ בבחירות שנערכו ב-30 ביולי 1951 קיבלו הציונים הכלליים 20 מנדטים, ועם שתי הסיעות העדתיות שהיו קשורות אליהם (הספרדים והתימנים) היו להם 23 מנדטים. המשא ומתן שניהלו עם מפא"י על הצטרפות לממשלה התפוצץ ברגע האחרון והם נותרו באופוזיציה עד דצמבר 1952.

¹⁰⁰ ישיבת הכנסת, 9 בינואר 1952, דברי הכנסת, כרך 14, עמ' 961.

¹⁰¹ חברי הכנסת שתמכו בהצעה היו: 20 חברי הציונים הכלליים, 14 מבין 15 חברי מפ"ם (חבר הכנסת מאיר יערי לא נכח בהצבעה), שמונה נציגי חרות, חמישה נציגי מק"י, חבר הכנסת יזהר הררי מהפרוגרסיבים שאותה עת היו באופוזיציה, חבר הכנסת בנימין סילס ששון מהספרדים וכן חבר הכנסת מרדכי נורוק מהמזרחי שבקואליציה.

ששמעה את הודעת הממשלה על תביעת השילומים מגרמניה על הרכוש היהודי השדוד, מייפה את כוחה של הוועדה לעניני חוץ ובטחון לקבוע סופית את הפעולה בהתאם לנסיבות ולתנאים".¹⁰² עד הצעה זו הצביעו 61 חברי כנסת,¹⁰³ חמישה מחברי הכנסת הדתיים נמנעו מההצבעה,¹⁰⁴ וארבעה נעדרו ממנה.¹⁰⁵ הקול שהעניק לממשלה את הרוב המוחלט היה קולו של יושב ראש הכנסת יוסף שפרינצק, שנכח אירועי יום הדיונים הראשון החליט ברגע האחרון לשנות את עמדתו ולתמוך בעמדת הממשלה. "אין גבול להפתעה",¹⁰⁶ כתב שלום רוזנפלד כשהתברר כיצד הצביע שפרינצק לבסוף.

העובדה שהצעת הקואליציה דיברה על העברת הנושא לדין בוועדת החוץ והביטחון, ולא על אישורו במליאה, הקלה על כמה מחברי הקואליציה להצביע בעבורה. "לכמה חלקי הבית בא הנוסח כהפתעה נעימה: בכל זאת לא דגש מפורש על מו"מ ישיר",¹⁰⁷ נכתב בעניין זה. העיתונים שתמכו בעמדת הממשלה קיבלו את התוצאה בסיפוק. "יש מקום להרגשת סיפוק, כי בשאלה כאובה זו הכריעו התבונה וההיגיון על אף הפרעות שליוו את הדיון בכנסת מבחוץ ומפנים", נכתב ב"הארץ".¹⁰⁸ התגובות בביטאונים המפלגות שהתנגדו להסכם היו, לעומת זאת, נזעמות ביותר. *בחרות*, למשל, ימונה של התנועה, נכתב בעניין הזה:

וערותו של הציבור שלא תושק לא תוחלש גם בגלל החלטת ההתחמקות והנסיגה של הרצים אחרי מרכבת הגרמנים שוויתרו על החלטה מפורשת של הכנסת בדבר חיובו של המו"מ והפכו להחלטה המיפה כוחה של וועדת החוץ והביטחון להיות הקובעת בענין זה. . . המערכה נגד המגע של נציגי העם הנרצח עם נציגי המרצחים לא תסולף!¹⁰⁹

¹⁰² ישיבת הכנסת, 9 בינואר 1952, דברי הכנסת, כרך 14, עמ' 961.

¹⁰³ תמכו בהצעה זו כל 45 נציגי מפא"י, חמשת נציגי הסיעות הערביות הקשורות למפא"י, שלושה מבין ארבעת נציגי הפרוגרסיבים וכן שמונה מבין 15 נציגי הסיעות הדתיות שבקואליציה.

¹⁰⁴ החמישה היו זרח ורהפטיג וא"מ גניחובסקי מהפועל המזרחי, השר יצחק מאיר לויין ושני נציגי פועלי אגודת ישראל, בנימין מינץ וקלמן כהנא.

¹⁰⁵ הארבעה היו שלמה לורנץ מאגודת ישראל ואליהו אלישר מהציונים הכלליים, שנעדרו מהארץ, מאיר יערי - שהיה חולה, ונציג התימנים זכריה גרידי, שיצא מהאולם כשנפתחה ההצבעה.

¹⁰⁶ שלום רוזנפלד, "ההכרעה הפרלמנטרית נפלה", מעריב, 10 בינואר 1952.

¹⁰⁷ שם, שם.

¹⁰⁸ "ראיתי שמעתי, השילומים והציבור", הארץ, 10 בינואר 1952.

¹⁰⁹ מאמר מערכת "המערכה לא תסולף", חרות, 10 בינואר 1952.

ההצבעה בכנסת נסקרה גם בעיתונות הבין-לאומית. *London Times* כתב כי ההצעה שאושרה בכנסת היא הצעת פשרה שהתקבלה בלא סערות לאחר שלושה ימי דיון דרמטיים. כן הדגיש העיתון את העובדה ששר הסעד, הרב יצחק מאיר לוין, נמנע מהצבעה.¹¹⁰ גם *New York Times* כתב כי מדובר בהצעת פשרה, שמחד גיסא סיכלה את כוונת האופוזיציה למנוע כל משא ומתן עם גרמניה, ומאידך גיסא עיכבה את כוונת הממשלה לפתוח בו לאלתר.¹¹¹ הנציגות הבריטית בתל-אביב, לעומת זאת, לא ראתה בתוצאות ההצבעה פשרה, אלא ניצחון ברור לממשלה ולעמדותיה.¹¹² זו הייתה גם עמדתו של דוד בן-גוריון, שראה בהצבעה ניצחון ברור וחד-משמעי של הממשלה. ביומנו כתב: "יום ב', ג' וד' היו ימי השילומים - הנסיון הנכשל, הטראגי והנלעג של הפוטש של בגין. ביום ג' שידרתי לעם, ביום ד' נתקבלה עמדת הממשלה ברוב ניכר ומתוך נצחון מוסרי. סיכום הוויכוח של משה [שרת] היה מופתי".¹¹³

שאלת המשא ומתן עם גרמניה נדונה בישיבתה של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, שנערכה כמה ימים לאחר תום הדיון במליאה.¹¹⁴ בפני הוועדה הוצגו שתי עמדות. את האחת הציג שר החוץ משה שרת, ששאף להעביר את הנושא לטיפול הממשלה במהירות האפשרית ולהעניק לה חופש פעולה. העמדה האחרת הייתה של נציגי האופוזיציה מימין ומשמאל. מטרתם הייתה להביא לכך שהוועדה תדון בסוגיה ממושכות, והיא זו שתקבל את ההחלטה הסופית. חבר הכנסת יעקב ריפטין ממפ"ם טען כי הצעת שר החוץ עושה "קומדיה מהדיון בכנסת", וכי משמעותה של החלטת הכנסת הייתה להעביר את הסמכות "לא לממשלה, אלא לוועדת החוץ והביטחון, לא באופן פורמלי אלא באופן מפורש".¹¹⁵ בסיכום הדיון הועלו להצבעה שתי הצעות. הצעה אחת, של חבר הכנסת ריפטין, קבעה כי ההחלטה תתקבל רק אחרי "שהוועדה תשמע דין וחשבון מפורט". בעד הצעה זו הצביעו שישה חברי כנסת ונגדה הצביעו שמונה. הצעה אחרת הייתה של יושב ראש הוועדה, חבר הכנסת מאיר ארגוב, ולפיה יש למסור מיד ייפוי כוח לממשלה לדון בסוגיה ולהכריע בה. בעד הצעתו הצביעו שמונה חברי כנסת ונגדה שישה. כך הופקע העיסוק בשאלת המשא ומתן הישיר מהכנסת ומוועדותיה והוחזר לשיקול דעתה הבלבדי של הממשלה.

¹¹⁰ "Compromise in the Knesset", *London Times*, January 10, 1952

¹¹¹ "Foes of Bonn Talks Lose Israeli Vote", *New York Times*, January 10, 1952

¹¹² Aviv, January 17, 1952 -PRO-FO371-98787, Tel

¹¹³ יומן בן-גוריון, 11 בינואר 1952, אמב"ג.

¹¹⁴ ישיבתה של ועדת החוץ של הכנסת, 15 בינואר 1952, אמ"י.

¹¹⁵ שם, שם.

מה היו מאפייני המאבק על אישור המשא ומתן עם גרמניה? בראש ובראשונה מדובר באחד המאבקים החריפים והדרמטיים בתולדות מדינת ישראל, ראשית מפני שמדובר היה בהכרעה שבמהלך חודשי הוויכוח נראה היה כי תיפול על חודו של קול לכאן או לכאן, ושנית משום שהייתה זו הכרעה שמשמעותה היה שבירת טאבו ופתיחת שיג ושיח עם אויב שרבים סברו שעצם המגע עמו הוא בבחינת חילול הקודש. בהקשר לכך ניתן לטעון כי למעשה עיקר הוויכוח לא נסב על השילומים מגרמניה אלא על המשא ומתן עמה. בתגובה להערתו של הנשיא יצחק בן-צבי כי מפ"ם התנגדה לשילומים מגרמניה, ענה חבר הכנסת מרדכי בנטוב, ממנהיגי המפלגה: "לא לשילומים התנגדנו, אלא למשא-ומתן עם מר אדנאואר".¹¹⁶

זאת ועוד. לא הייתה זו הפעם היחידה ששאלת עצם המשא ומתן כטאבו ששבירתו היא בחזקת מעשה שאין לעשותו עלתה על סדר היום הציבורי והפוליטי במדינת ישראל, וקודם לכן ביישוב. נושא זה עלה בשנות השלושים, על רקע הוויכוח בשאלת המשא ומתן שהביא לחתימה על "הסכם ההעברה" עם גרמניה. אנשי התנועה הרביזיוניסטית, ובמיוחד חברי הפלג הרדיקלי שלה "ברית הבריונים", התנגדו בכל כוחם לכל משא ומתן עם נציגי הממשל הנאצי. שבת טבת כתב בעניין זה כי בעיני אבא אחימאיר וחבריו - ארלזורוב, וייצמן ובן-גוריון - "שהיו מוכנים לשאת ולתת עם ממשלת גרמניה, כדי לחלץ ממנה את הנפש והרכוש, ביזו את הכבוד היהודי והטילוהו לרפש".¹¹⁷ העניין הזה עמד גם במרכז הביקורת שהוטחה נגד ישראל קסטנר ונגד מפא"י בקיץ 1955, נוכח פסק הדין שקבע השופט בנימין הלוי ב"משפט קסטנר". השמאל הציוני, לדוגמה, הציג את דרך המשא ומתן ואת דרכה של המחתרת כשתי דרכים שתהום רובצת ביניהן. יום אחרי פרסום פסק דינו של הלוי, תיאר למרחב, ביטאון התנועה לאחדות העבודה, את דרך המשא ומתן כ"דיפלומטיזם קוויזלינגי עם משמידי העם היהודי", שלעומתה "מזהירה אלינו במלוא היפעה ראיית הנולד של החלוצים המורדים".¹¹⁸

שנית, בפועל קיבלו את ההחלטות שלושה אנשים: ראש הממשלה דוד בן-גוריון, שר החוץ משה שרת, ונחום גולדמן. הממשלה שותפה בתהליך קבלת ההחלטות שיתוף חלקי בלבד ובדרך כלל ביזמת השרים שהשתייכו למפלגות הדתיות. מבחינת חלוקת העבודה בין שרת לבן-גוריון יש לציין כי שרת היה הדמות המרכזית שהניעה את עגלת המשא ומתן והיה גם

¹¹⁶ "מתוך התייעצות הנשיא יצחק בן-צבי עם ב"כ סיעת מפ"ם בכנסת, ירושלים, 17 באוגוסט 1955", בתוך: יצחק בן-צבי – הנשיא השני, מבחר תעודות מפרקי חייו (1884-1963), בעריכת ימימה רוזנטל, אמ"י, ירושלים, 1998, עמ' 463.

¹¹⁷ שבת טבת, רצח ארלזורוב, שוקן, תל-אביב, 1982, עמ' 40.

¹¹⁸ "בתדהמה ובסערת נפש", מאמר מערכת, למרחב, 23 ביוני 1955.

הדובר העיקרי בפורומים השונים שעסקו בסוגיה: הממשלה, מליאת הכנסת וועדת החוץ והביטחון שלה. תפקידו העיקרי של בן-גוריון היה הבטחת הגיבוי הציבורי והפוליטי.¹¹⁹ שלישית, במשך שלושת החודשים שבהם נערך נשא המאבק שני פנים - תוכני ופרוצדורלי. המאבק הפרוצדורלי היה משמעותי לא פחות מן המאבק התוכני. חריפות המאבק על הפרוצדורה נבעה מהעובדה שהרוב שעמד לרשות הממשלה היה כה דחוק, עד כי ההיבט הזה עשוי היה לקבוע את תוצאות ההצבעה. הדבר אמור במיוחד ביחס להצעת ההחלטה שהביאה הקואליציה לסיכום הדיון בכנסת, שניסוחה הבטיח במידה רבה את הרוב המוחלט שזכתה בו.

ורביעית, המאבק על אישור המשא ומתן הפך למאבק על עצם הלגיטימיות של השלטון. ניתן להעלות את הטענה, והיא ראויה למאמר נפרד, שהתקפתה של האופוזיציה - מימין ומשמאל - על הממשלה הייתה שיאו של מסע שראשיתו בהקמת הממשלה השלישית באוקטובר 1951 ומטרתו הייתה לקעקע את עצם הלגיטימיות שלה. העובדה שבסופו של דבר הצליחה הממשלה לממש את מדיניותה הביאה מסע זה לקצו, ואכן בשלהי מרס, כשנפתח המשא ומתן הישיר עם הגרמנים בוואסנר (Wassenaar) שבהולנד, לא איימו "הפגנות הזעם" שארגנה חרות על המשטר ולא שיבשו את הסדר הציבורי. "הקומדיה של הזעם עברה בשלום", כתב ראש הממשלה ביומנו.¹²⁰

נוסף על כך, ויכוח זה ממחיש ומבליט עד כמה היה קו התחום בין העיסוק הפוליטי הצרוף לבין העיסוק בזכרם של המיליונים שנספו באירופה הכבושה עמום ומטושטש בשנים הראשונות של המדינה. ראשית גיבושו של קו תחום זה, לקראת שלהי העשור, הייתה עדות להתבגרותה של החברה הישראלית וליכולתה להתבונן בשואת יהודי אירופה לא רק דרך עיניה ודימויה העצמי.

מתוך: יד ושם קובץ מחקרים, 28, 2000, עמ' 259 – 285.

¹¹⁹ בעניין הזה ראה: ויץ, "הדרך לגרמניה האחרת", עמ' 251-250.

¹²⁰ יומן בן-גוריון, 25 במרס 1952, אמב"ג. בעניין הזה ראה גם: בר זוהר, בן-גוריון, עמ' 924.